

УДК 657.6

Н.Ю. ЄРШОВА, к.е.н., доц., НТУ «ХП», Харків
Є.О. ЧЕРКАСОВА, магістр, НТУ «ХП», Харків

ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ОРГАНІЗАЦІЇ ОБЛІКУ ТА ОБЛІКУ ДОХОДІВ І ВИТРАТ У БАНКАХ

У статті розглядаються питання організації обліку у банках. Досліджено нормативно-правове забезпечення облікового процесу у банківських установах, складові системи сучасного бухгалтерського обліку. Розглянуто складові доходів та витрат у банках, принципи їх нарахування та визначення, а також рахунки для їх відбиття.

В статье рассматриваются вопросы организации учета в банках. Исследовано нормативно-правовое обеспечение учетного процесса в банковских учреждениях, составные системы современного бухгалтерского учета. Рассмотрены составляющие доходов и расходов в банках, принципы их начисления и определения, а также счета для их отбивания.

In article questions of the organisation of the account in banks are considered. Is standard-legal maintenance of registration process in banking establishments, compound systems of modern book keeping is investigated. It is considered compound incomes and expenses in banks, principles of their charge and definition, and also the account for reflexion of incomes and expenses.

Ключові слова: банківська діяльність, організація обліку, нормативно-правова база обліку, доходи, витрати, результати діяльності.

Вступ. З переходом до формування ринкових відносин розпочався процес становлення якісно нового інформаційного поля діяльності банку. При цьому система бухгалтерського обліку в банках забезпечує: нагромадження інформації про банківські операції; їх вартість та час проведення; перевірку правильності відображення інформації; арифметичну точність записів; підбиття підсумків та узгодженість бухгалтерських записів; повідомлення про помилки і розбіжності. Така складність та багатофункціональність зумовила методичний поділ системи бухгалтерського обліку на підсистеми: фінансову; управлінську; податкових розрахунків. Організація бухгалтерського обліку складна система, яка відображає кругообіг ресурсів у процесі діяльності установ і складається зі структурних елементів, які взаємопов'язані єдиним інформаційним полем банку і виконують різні функції. Взаємодія компонентів системи бухгалтерського обліку завершується корисним результатом — звітністю.

Постановка задачі. Метою статті є дослідження особливостей організації облікового процесу у банках, її нормативного та законодавчого підґрунтя, розгляд особливостей обліку доходів і витрат діяльності банківських установ.

Методологія. Методологічною базою дослідження є сукупність методів наукового пізнання.

Результати дослідження. Згідно з законом України «Про банки і банківську діяльність» банківська система України представляє собою багаторівневу, взаємопов'язану сукупність фінансово-кредитних установ, яка забезпечує регулювання грошового обігу в країні. Структура банківської системи, економічні, організаційні і правові засади створення, реорганізації і ліквідації банків в Україні регулюються Законом України «Про банки і банківську діяльність». Порядок, умови створення та здійснення державної реєстрації банків, порядок відкриття філій і представництв банків визначаються Положенням про порядок створення і державну реєстрацію банків, відкриття їхніх філій, представництв, відділень (затверджене ПП НБУ від 31.08.01 за № 375). За створення банків різних організаційно-правових форм ураховуються також норми Закону України «Про господарські товариства». Нормативно-правова база, на якій базується банківська діяльність є часткою системи господарського законодавства країни, яку можна умовно поділити на три рівні:

- Закони та підзаконні акти, які визначають організацію і правила ведення банківської діяльності в країні;

- Закони та підзаконні акти, які визначають організацію бухгалтерського обліку та звітності банківських установ;

- Закони та підзаконні акти, які визначають систему податкових зобов'язань банків.

Другий рівень нормативно-правових актів банківської системи складають документи, які визначають принципи організації і ведення бухгалтерського обліку у банках. Загально визначеним у цій групі є Закон «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні», якій визначає правові принципи регулювання, організації, ведення бухгалтерського обліку і складання фінансової звітності. Статті вказаного Закону розвіває та уточнює для банків Положення НБУ «Про організацію банківського обліку і звітності в банківських установах», яке також уточнює і формулює вимоги до первинним обліковим документам, облікової політики, внутрішньому банківському контролю. Значну частину обсягу нормативно-правової документації становлять нормативні акти по бухгалтерському обліку окремих банківських операцій (інструкції, правила, порядки).

Дослідження Законодавчої бази та спеціальної літератури дозволило встановити що система бухгалтерського обліку в банку відображає кругообіг ресурсів у процесі його діяльності і складається зі структурних елементів. Такі структурні елементи взаємопов'язані єдиним інформаційним полем банку і виконують різні функції. Правильно організована система бухгалтерського обліку в банках забезпечує:

- нагромадження докладної інформації про всі банківські операції; їх вартість та час проведення;
- перевірку правильності відображення інформації;
- арифметичну точність записів;
- підбиття підсумків та узгодженість бухгалтерських записів;
- повідомлення про помилки і розбіжності.

Перелічені завдання системи бухгалтерського обліку перетворюють її на самостійного генератора інформаційного поля, завдяки якому на рівні кожного банку формується мікроекономічна модель його господарської діяльності. Мікроекономічна модель господарської діяльності банку, в свою чергу, забезпечує активну взаємодію системи бухгалтерського обліку із зовнішнім середовищем. Важливим елементом функціонування системи обліку є встановлення правил документообігу за операціями з урахуванням вимог нормативно-правових актів НБУ; договорів між банком і клієнтом, між банками-кореспондентами. Чіткий механізм документообігу забезпечує своєчасне формування і одержання первинних документів, відображення інформації про операції в облікових регістрах та виконання процедур контролю. Відправною точкою ефективного облікового механізму в банку є первинний облік, що базується на документуванні банківських операцій. Первинні документи — це підстава для відображення операцій на відповідних рахунках. Первинні документи класифікують за такими ознаками:

- місцем складання — зовнішні (одержані від клієнтів, державних виконавців та інших банків) та внутрішні (оформлені в банку);
- змістом — касові та меморіальні (меморіальні документи призначені для здійснення безготівкових розрахунків із банками, клієнтами, списання коштів з рахунків та внутрішньобанківських операцій (меморіальні ордери, платіжні доручення, платіжні вимоги-доручення, платіжні вимоги, розрахункові чеки); касовими документами оформляються операції з готівкою (прибуткові та видаткові документи).

Інформація, наведена у первинних документах, систематизується в регістрах синтетичного та аналітичного обліку банківських установ, до яких належать:

- особові рахунки та виписки з них;
- аналітичні рахунки з обліку внутрішньобанківських операцій;
- книги реєстрації відкритих рахунків;
- оборотно-сальдовий баланс.

Порядок відкриття (закриття) та режим рахунків установлюються нормативно-правовими актами Національного банку. Кожна операція банку відображається за балансовими або позабалансовими рахунками чинного плану рахунків. План рахунків бухгалтерського обліку банків України посідає важливе місце серед інструментарію фінансового обліку. Головна умова побудови плану рахунків — орієнтація на формування показників фінансової звітності. В його основі покладені загальноприйняті у міжнародній практиці принципи і міжнародні стандарти та національні положення (стандарти) бухгалтерського обліку. Побудова плану рахунків забезпечує ведення облікових процедур у такий спосіб:

- фінансовий облік ведеться за єдиним планом рахунків, обов'язковим до застосування всіма банками другого рівня;
- вимірювання об'єктів фінансового обліку підтверджується документально за кожною господарською операцією;
- оцінка об'єктів обліку описується обліковою політикою банку, що узагальнює методи визнання вартості об'єктів, яку фіксують за статтями фінансової звітності або визнають у звіті про прибутки та збитки;
- узагальнення первинної інформації провадиться спочатку на рахунках аналітичного обліку, а потім на синтетичних балансових рахунках, що їх передбачено планом рахунків;
- позабалансові операції відображаються в обліку за системою подвійного запису за допомогою спеціальних контррахунків;
- план рахунків забезпечує мультивалютний облік операцій.

Процедурами подвійного запису через рахунки фінансового обліку забезпечується інформаційне відображення фінансово-господарської діяльності банку, підтверджене первинними документами. Саме тому за кожною операцією визначаються правила їх обліку, тобто операційні процедури, які включають такі елементи:

- опис операції;
- розподіл повноважень між виконавцями операцій;

- окреслення відповідальності осіб, що здійснюють операції;
- документування інформації за операцією;
- механізми внутрішнього контролю за проведенням операції.

В теперішній час в літературі з питань обліку у банках прийнято відокремлювати наступні підсистеми обліку у банках: фінансову, управлінську та податкових розрахунків. Об'єкти управлінського обліку характеризують зміст, обсяг і зміни будь-якої інформації стосовно ведення банківської діяльності, а виокремлення об'єктів фінансового обліку орієнтовано на розв'язання конкретних питань управління активами, пасивами та капіталом банку. Правила фінансового обліку залежать від політики НБУ з питань обліку, яка суттєво залежить від змін у змісті МСБО та фінансової звітності.

У підсистемі фінансового обліку банків оперують категорією прибуток (збиток) як економічним результатом діяльності будь-якого банку. Метою діяльності банку, як і кожного суб'єкта господарювання, є отримання прибутку. Економічний результат діяльності банку визначається різницею між доходами та витратами за період (рік). Доходи та витрати — це складники економічного результату. Згідно П(С)БУ 15, під доходами розуміють збільшення економічних вигід, яке являє собою збільшення активів або зменшення зобов'язань, що обумовлює зростання власного капіталу (без урахування зростання капіталу за рахунок внесків акціонерів). Будь-який банк прагне до збільшення доходів за рахунок активів, які здатні його приносити або збільшувати. Згідно П(С)БУ 16, витрати — це зменшення економічних вигід, яке відбувається у вигляді вибуття активів чи збільшення зобов'язань, що призводить до зменшення власного капіталу (за винятком зменшення капіталу внаслідок його вилучення чи розподілу власниками). Витрати пов'язані не тільки з утриманням банку, розрахунками з працівниками, але й здійснення таких операцій, які у майбутньому принесить доходи.

Загальні правила бухгалтерського обліку доходів і витрат банків України затверджено ПП НБУ від 18.06.03 за № 255. Зміни до зазначеної постанови затверджено ПП НБУ від 17.06.04 за № 279. Облік доходів і витрат банку повинен базуватися на основі базових принципів МСБО. Це означає, що визнані доходи і витрати відображаються в обліку із застосуванням принципу нарахування та відповідності. Конкретизацію механізмів зазначених принципів банк описує обліковою політикою.

Кожний вид доходу і витрат банку відображається в системі рахунків окремо. Усі доходи (витрати) прийнято розглядати з позиції напрямів діяльності банку, за якими вони отримані чи понесені:

- операційною,
- інвестиційною,
- фінансовою.

За операційною діяльністю виникають такі доходи і витрати: процентні; комісійні; прибутки (збитки) від торговельних операцій; дохід у вигляді дивідендів; витрати на формування спеціальних резервів банку; доходи від повернення раніше списаних активів; інші операційні доходи і витрати; загальні адміністративні витрати; податок на прибуток; непередбачені доходи і витрати.

За результатом інвестиційної діяльності банк визнає: доходи (витрати) за операціями з реалізації (придбання) інвестиційних цінних паперів; доходи (витрати) за операціями зі збільшення (зменшення) інвестицій у дочірні установи; доходи (витрати) від реалізації (придбання) основних засобів та нематеріальних активів.

За результатами операцій, пов'язаних із фінансовою діяльністю, банк визнає: доходи (витрати) за операціями з цінними паперами власного боргу; доходи (витрати) за субординованим боргом; дивіденди, сплачені протягом звітного періоду; доходи за результатами випуску інструментів власного капіталу.

Усі доходи банку з огляду на ймовірність їх сплати боржником поділяються:

- на нараховані доходи, що фіксують суму, належну до отримання за настання строків, визначених угодами. Тож за рахунками нарахованих доходів обліковуються ті суми, строки погашення яких ще не настали (обліковуються за рахунками класів 1, 2, 3);

- прострочені нараховані доходи виникають у разі непогашення боржником заборгованості за нарахованими доходами в строк, передбачений угодою. На рахунках прострочених нарахованих доходів класів 1, 2, 3 (вони передбачені за тими самими групами рахунків, за якими обліковуються нараховані доходи за відповідним активом) несплачені в строк суми починають обліковуватися наступного робочого дня;

- сумнівні нараховані доходи визнаються у випадках, коли банк не має впевненості в їх сплаті з огляду на незадовільний фінансовий стан боржника та непогашення заборгованості за основним боргом, щодо якого ці доходи нараховуються;

- безнадійні нараховані доходи списуються з балансу за рахунок сформованих резервів, коли ймовірність їх сплати практично неможлива (значне погіршення фінансового стану боржника, його збиткова діяльність).

Для відображення в системі рахунків сум доходів (витрат) необхідно пересвідчитись у додержанні таких умов:

- заборгованість за активами та зобов'язаннями банку є реальною;
- фінансовий результат операції, пов'язаної з наданням (отриманням) послуг, можна достовірно оцінити.

Найбільшу питому вагу в обсягах доходів (витрат) банку мають процентні доходи (витрати), отримані (сплачені) банком за використання грошових коштів, їх еквівалентів, сум, що заборговані (залучені банком). Суми процентних доходів (витрат) обчислюються пропорційно часу і сумі активу або зобов'язання виходячи з бази нарахування.

Комісійні доходи і витрати виникають за наданими (отриманими) послугами. Як правило, комісії є фіксованими. До комісійних доходів (витрат) належить плата: за розрахунково-касове обслуговування; за здійснення операцій з купівлі-продажу іноземної валюти; за операціями з цінними паперами від імені третіх осіб; за надання гарантій, зобов'язань з кредитування.

За процедурою відображення записів за рахунками рахунки нарахованих доходів — активні і несуть інформацію щодо сум доходів, які банк повинен отримати за настання строків сплати. Відповідно, рахунки нарахованих витрат — пасивні й узагальнюють інформацію щодо сум, які підлягають сплаті.

Економічний зміст принципу нарахування полягає в тому, що доходи і витрати банку в обліку фіксуються за фактом отримання доходу чи виникнення зобов'язання, а не за фактом отримання чи сплати грошових коштів. Принцип нарахування передбачає:

- 1) визнання результату операції протягом періоду її здійснення;
- 2) відображення операції у фінансовій звітності того періоду, в якому її проведено;
- 3) формування інформації про зобов'язання до оплати (кредитове сальдо рахунків нарахованих витрат) та про суми до отримання (дебетове сальдо рахунків нарахованих доходів).

Рахунки нарахованих доходів (дебет рахунків) кореспондують з рахунками класу 6 «Доходи» (кредит рахунків), а рахунки нарахованих витрат (кредит рахунків) кореспондують з рахунками класу 7 «Витрати» (дебет рахунків). Це означає, що в класі 6 «Доходи» обліковуються як реально отримані доходи, так і суми нараховані, котрі підлягають отриманню відповідно до строків, передбачених угодами. З іншого боку, обсяг витрат банків формують суми фактично сплачених витрат, понесених витрат на суми нарахованих витрат, що підлягають сплаті з огляду на зобов'язання банку. Облік операцій за принципом

нарахування здійснюється в межах дії принципу обережності. Мета застосування цього принципу — недопущення переоцінки активів чи доходів, з одного боку, і недопущення фактів переоцінки видатків чи пасивів — з другого.

Перелічені категорії щодо нарахованих доходів відображаються в таких правилах обліку доходів: обліковий запис з нарахування доходів (витрат) здійснюється не рідше від одного разу на місяць таким проведенням:

- за нарахованими доходами:

Дебет рахунків нарахованих доходів;

Кредит рахунків класу 6 «Доходи»;

- за нарахованими витратами:

Дебет рахунків класу 7 «Витрати»;

Кредит рахунків нарахованих витрат.

Обов'язкова умова — відповідність рахунків нарахованих доходів (витрат) і рахунків класу 6 і класу 7 назві активу чи зобов'язання, щодо яких виконується операція з нарахування. Номенклатура рахунків класу 6 «Доходи» та класу 7 «Витрати» побудована з урахуванням потреби формування звіту про результати діяльності банку. Загалом рахунки класу 6 «Доходи» — пасивні, а класу 7 «Витрати» — активні. Допущено окремі винятки, пов'язані з методиками обліку конкретних банківських операцій. Визначено такі класифікаційні групи доходів і витрат, що їх узагальнюють розділи (табл.).

Таблиця - Класифікаційні групи доходів і витрат у банках

Групи доходів і витрат	Клас 6 «Доходи»	Клас 7 «Витрати»
Процентні	60	70
Комісійні	61	71
Результати від торговельних операцій	62	—
Інші операційні доходи	63	73
Інші доходи	64	—
Загальні адміністративні витрати	—	74
Повернення списаних активів	67	—
Відрахування в резерви	—	77
Непередбачені доходи (витрати)	68	78
Податок на прибуток	—	79

Облік доходів (витрат) ведеться наростаючим підсумком з 1 січня до 31 грудня поточного року. Станом на 1 січня наступного року перевищення загальної суми доходів над загальною сумою витрат або загальної суми витрат над загальною сумою доходів починає обліковуватися відповідно за рахунком 5040 П «Прибуток звітного року, що очікує затвердження» або 5041 А «Збиток звітного року, що очікує затвердження».

Висновок. Система бухгалтерського обліку в банку відображає кругообіг ресурсів у процесі його діяльності. Взаємодія компонентів системи бухгалтерського обліку завершується корисним результатом — звітністю. У фінансовій звітності банків відображаються показники за реальним станом активів, зобов'язань, капіталу банку, що потребує використання в методикі обліку всіх банківських операцій основоположних принципів МСБО, а саме: нарахування доходів (витрат), оцінки активів через формування резервів під можливі втрати банку під час здійснення активних операцій та переоцінки активів за зміни їхньої справедливої (ринкової) вартості. Доведено, що послідовно виконувані процедури облікового циклу формують уявлення про бухгалтерський облік як про чітко впорядковану процедуру послідовної реєстрації фактів діяльності банку на рахунках бухгалтерського обліку.

Список літератури: 1. Положення НБУ «Про організацію банківського обліку і звітності в банківських установах». 2. Закон «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні», 3. Закону України «Про господарські товариства». 3. Закон України «Про банки і банківську діяльність». 4. Положення про порядок створення і державну реєстрацію банків, відкриття їхніх філій, представництв, відділень затверджене ПП НБУ від 31.08.01 за № 375. 5. Національні положення (стандарти) бухгалтерського обліку. Нормативна база. Нова редакція – Х.: Курсор, 2008. – 292с.

Надійшло до редколегії 19.04.2012